

ДАВЛАТ БЮДЖЕТИ ДАРОМАДЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАРДАН ОЛИНАДИГАН ДАРОМАД СОЛИҒИНИНГ АҲАМИЯТИНИ ОШИРИШ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11399196>

Исаев Хусан Мансурович
“Молия” кафедраси доценти

Аннотация. Илмий тезисда жисмоний шахслардан олинадиган даромад солигини жаҳон ва республикамиз солиқ амалиётида қўлланилиши, сўнги йиллардаги ўзгаришлар, унинг давлат бюджети даромадларини шакллантиришдаги ўрни ва аҳамияти таҳлил қилинган. Шунингдек, хуфиёна иқтисодиётни камайтириш орқали жисмоний шахслардан олинадиган даромад солигини аҳамиятини ошириш юзасидан тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: давлат бюджети, даромадлар, бевосита солиқлар, жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи.

Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи бевосита солиқларнинг асосий тури ҳисобланиб, давлат бюджети даромадларини шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга. Шу боис, мазкур солиқ бўйича ўзгаришлар солиқ тўловчилар ва давлат бюджети даромадларига сезиларли даражада таъсир кўрсатади.

Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи дунёнинг деярли барча мамлакатлари солиқ тизимида, жумладан, республикамиз солиқ тизимида ҳам самарали қўлланилиб келинаётган асосий солиқ туридир. Мазкур солиқ бир қатор хусусиятларига кўра ундирилувчанлик даражаси юқори бўлган солиқ ҳисобланади.

Халқаро амалиётда жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғининг фискаллигини юқори эканлиги бу борада олиб борилган илмий тадқиқотлар кўламини ҳам оширган. Даромад солиғи тарихий, сиёсий, иқтисодий ва бошқа омилларга кўра ҳар бир мамлакатда ўзига хос хусусиятларга эга. Шу билан бирга даромад солиғининг кўпгина ривожланган мамлакатларга хос бўлган умумий хусусиятлари ҳам мавжуд. Ҳозирги кунда дунёда шахсий даромад солиғини қўллашнинг бир нечта усуллари мавжуд:

- 1) Солиқ тўловчининг оилавий ҳолатига кўра:

- индивидуал солиққа тортиш;
- оилавий солиққа тортиш (солиқ оиланинг умумий даромадидан олинади).

2) Доимий ёки доимий бўлмаган яшаш жойига кўра:

- доимий яшовчи резидентларнинг даромадлари қаердан олинганлигидан қатъий назар солиққа тортилади;

- доимий бўлмаган резидентларнинг мамлакат ташқарисида тўланадиган даромадлари солиққа тортилмайди;

- норезидентларнинг даромадлари фақат ушбу даромад олинган мамлакатда солиққа тортилади.

3) Солиқ ставкаларига кўра:

- пропорционал солиққа тортиш - даромад миқдоридан қатъий назар барча даромадлар учун ягона солиқ ставкаси қўлланилади;

- прогрессив солиққа тортиш - даромадлар ошишига мутаносиб равишда солиқ ставкаси ошиб боради.

Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғидан бутунлай воз кечган мамлакатлар ҳам мавжуд. Бундай мамлакатларга Бермуд, Багама ороллари, Андорра, Монако, Баҳрайн, Қувайт, Уммон кабилар киради. Ушбу мамлакатларда давлат бюджети даромадлари табиий бойликларни сотиш (нефть) ёки туризмдан тушадиган даромадлар ҳисобига шакллантирилади.

“Ўзбекистонда 2019 йилгача бўлган даврда даромад солиғининг прогрессив ставкалари қўлланилган бўлса, 2019 йилдан эътиборан 12 фоизда пропорционал солиқ ставкаси жорий этилди. Кўпгина иқтисодчиларнинг фикрига кўра, пропорционал солиққа тортиш ривожланаётган иқтисодиётга эга бўлган мамлакатлар учун хосдир. Шу билан бирга, деярли барча ривожланган мамлакатларда даромад солиғининг прогрессив ставкалари амал қилади” [1].

Ўзбекистон Республикаси солиқ қонунчилигида солиқ тўловчилар юридик шахс ёки жисмоний шахс сифатида эътироф этилади. Бевосита солиқлар ҳисобланган фойда солиғи ва айланмадан олинадиган солиқ

тўловчиларининг асосий қисми юридик шахслар ҳисобланса, жисмоний шахслар томонидан тўланадиган бевосита солиқ – бу жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғидир.

Ўзбекистон Республикасининг солиқ кодексига мувофиқ, “Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари, чет давлатларнинг фуқаролари, шунингдек фуқаролиги бўлмаган шахслар жисмоний шахслардир” [2]. Демак, солиққа тортиш мақсадида яшаш жойидан қатъи назар, барча фуқаролар - жисмоний шахслар деб ҳисобланади.

Республикаимиз солиқ қонунчилигида жисмоний шахсларни, улар даромадларини солиққа тортишда резидентлик тамойили қабул қилинган, яъни уларнинг яшаш жойидан қатъий назар солиқ мажбуриятлари резидент ва норезидентлигига қараб вужудга келади.

Юқорида таъкидланганидек, жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи давлат бюджети даромадларини шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга бўлган солиқ тури ҳисобланади. Жумладан, буни куйидаги жадвалда келтирилган маълумотлар ҳам тасдиқлайди (1-жадвал).

1-жадвал

Давлат бюджети даромадлари ва бевосита солиқлар бўйича тушумларда жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи улушининг ўзгариши [3], фоизда

№	Кўрсаткичлар	Йиллар					
		2017	2018	2019	2020	2021	2022
1.	Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғининг давлат бюджети даромадларидаги улуши	11,9	9,4	11,9	11,4	11,5	12,0
2.	Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғининг бевосита солиқлардаги улуши	51,3	47,5	42,1	33,5	32,1	37,7

Ушбу жадвал маълумотларига таяниб, амалга оширилган таҳлиллар 2017-2022 йилларда жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғининг давлат бюджети даромадларидаги улушининг деярли барқарор сақланиб

қолганлиги ва унинг бевосита солиқлар таркибидаги улушини камайиши кузатилганлигини кўрсатмоқда.

Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғининг давлат бюджети даромадларидаги улуши 2017 йилда 11,9 фоизни ташкил этиб, 2018 йилда 9,4 фоизга қадар камайгани ҳолда, 2019 йилдан ўсиши кузатилган ва 2022 йилда 12,0 фоизни ташкил қилган. Эътиборли жиҳати мазкур солиқ ставкалари 2019 йилдан прогрессив шкаладан пропорционал – яғна ставкада белгиланиши одатда унинг давлат бюджети даромадларидаги улушини камайиши ўрнига, аксинча, унинг ошиб бориши кузатилган. Жадвал маълумотларида яқка тартибдаги тадбиркорлик субъектлари томонидан тўланган қатъий белгиланган солиқ тушумлари ҳам даромад солиғи таркибида ўз ифодасини топган бўлса-да, улар учун солиққа тортиш тартибининг йиллик товар айланмасига қараб белгиланиши, кўплаб яқка тартибдаги тадбиркорларни айланмадан олинадиган солиқ тўлашга ўтганлигини қайд этиш лозим.

Таҳлил қилинган даврда жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғининг бевосита солиқлардаги улушини камайиши кузатилган. Бу ҳолат мазкур солиқ тушумини камайганлигини билдирмайди. Аксинча, 2019 йилдан эътиборан давлат бюджети даромадлари таркибида бевосита солиқлар улушини ортиб бориши билан ифодаланади. Жумладан, 2017 йилда жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи бевосита солиқларнинг 51,3 фоизини ташкил этгани ҳолда, 2021 йилдан эътиборан кескин камайиши кузатилиб, 32,1 фоизни, 2022 йилада 37,7 фоизни ташкил қилган. Айниқса, фойда солиғининг бевосита солиқлар таркибидаги аҳамиятининг ортиши, ўз навбатида, жисмоний шахслардан олинадиган солиқ улушининг камайишига сабаб бўлган асосий омил ҳисобланади.

2023 йилда юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи бўйича тушумлар 40,8 трлн.сўмни ташкил этиб, 2022 йилга нисбатан 3,1 трлн.сўмга ёки 8,0 фоизга ошган [4] .

Бугунги кунда давлат бюджети даромадларининг ўн фоиздан ортиқ қисми, бевосита солиқларнинг учдан бир қисми эса жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи ҳисобига шакллантирилмоқда.

Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи суммасига ва унинг давлат бюджети даромадларидаги аҳамиятига таъсир қилувчи асосий омиллардан бири солиқ ставкасидир. Қайд этилганидек, мамлакатимизда 2019 йилга қадар жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғининг прогрессив ставкалари қўлланилган бўлса, 2019 йилдан 12 фоиз қилиб белгиланиши даромад солиғини тўловчилар зиммасидаги солиқ юқини кескин камайишига хизмат қилди.

Бизнинг фикримизча, жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғининг давлат бюджети даромадларидаги аҳамияти бир қатор муаммолар сабаб етарлича эмас. Жумладан, даромад солиғи ставкасининг пасайтирилиши ва унинг пропорционал тарзда белгиланиши ҳамда ягона ижтимоий тўлов ўрнига ижтимоий солиқни жорий этилиши ва нисбатан ставкасининг пасайтирилиши меҳнат шартномасисиз тарзда фаолият кўрсатаётган ишчи ва ходимлар фаолиятини легаллаштиришга туртки берган бўлган бўлса-да, барча тадбиркорлик субъектларида меҳнат қонунчилигига тўлиқ риоя қилинаёпти деб бўлмайди. Бу ҳолат ишчи ва ходимларга тўланаётган иш ҳақини солиққа тортилмаслигига ва ўз навбатида, давлат бюджетига бу солиқ бўйича тушумларнинг имконият даражасида бўлмаслигига олиб келмоқда.

Назаримизда, бунинг бошқа бир муҳим сабаби ҳам бор. Гап бу ўринда Ўзбекистон иқтисодида хуфиёна секторнинг нисбатан кенг кўлам ёйганлиги хусусида кетмоқда. Айрим эълон қилинган маълумотларга кўра унинг ҳиссаси эллик фоизга яқинни ташкил этади. Демак, биргина шу рақамга эътибор бериладиган бўлса, худди шу ернинг ўзида мамлакатимиз давлат бюджети даромадларида жисмоний шахслардан ундириладиган даромад солиғи ҳиссасини оширишнинг икки мартабалик захираси борлиги маълум бўлади. Албатта, мамлакат иқтисодида хуфиёна сектор улушини нолга яқинлаштириш бу ўта мураккаб масала. Лекин халқаро амалиётнинг кўрсатишича, унинг

кўламини қисқартириш имкони доим бор. Шунинг учун, бизнингча, мамлакатимиз давлат бюджети даромадларида жисмоний шахслардан ундириладиган даромад солиғи ҳиссасини оширишнинг катта заҳираси шу ерда эканлиги ва унинг кўламини қисқартириш учун тизимли ишларни амалга оширишнинг зарурлиги доим бизнинг диққат марказимизда турмоғи лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Международное налогообложение (Электрон ресурс), <https://gsl.org/ru/taxes>
2. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси, <https://lex.uz/docs/4674902>
3. Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитасининг маълумотлари асосида тайёрланди.
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Солиқ қўмитаси маълумотлари, <https://soliq.uz>
5. Кобулов Х. А. Межбюджетное выравнивание в формировании доходного потенциала региона //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 5. – С. 1004-1010.
6. Кобулов Х. А. Налоговый потенциал региона в контексте институционализации экономических отношений //" Интернаука": научный журнал. – 2020. – №. 19 (148). – С. 44.
7. Jumaniyozov, I. "ISSUES OF ENSURING THE TRANSPARENCY OF SOVEREIGN WEALTH FUNDS." International Finance and Accounting 2020.5 (2020): 1.

